

TÍMÁR Balázs

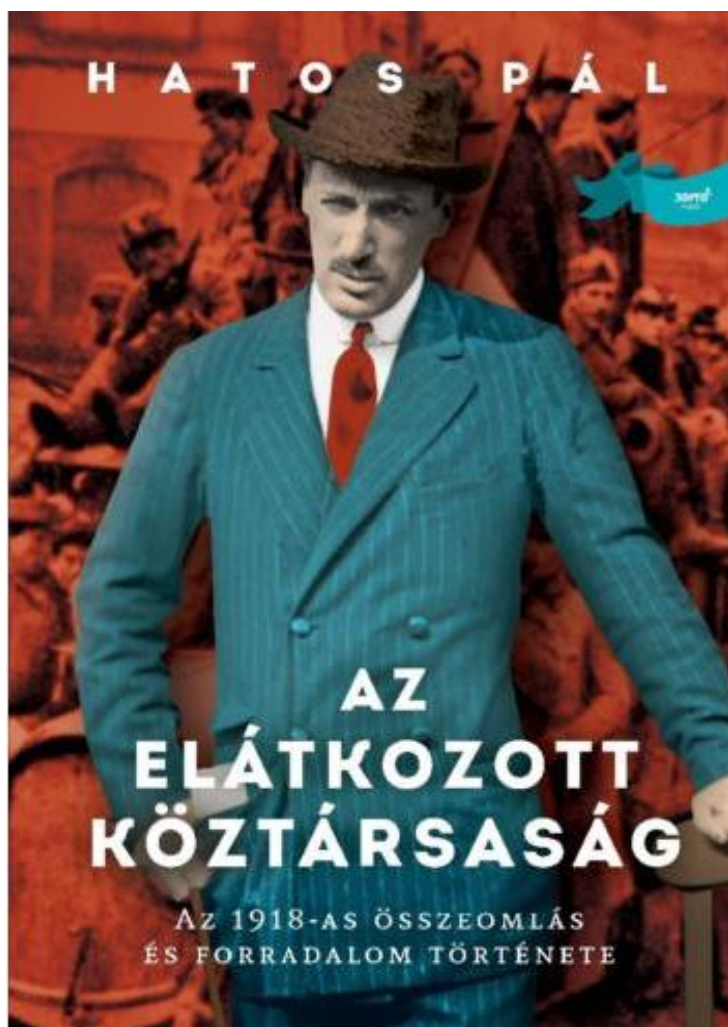
Tudományos segédmunkatárs
MTA TK JTI

DOI: 10.15170/DIKE.2020.04.01.17

Az emlékezet elsorvadásának számontartása

Gondolatok Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság című könyvéről

Hatos Pál 2018-ban megjelent könyve¹ a *Károlyi Mihály* névével fémjelzett első magyar köztársaságot mutatja be a levéltári forrásokra támaszkodva. A témaválasztás különös élet az a körülmény adja, hogy mind *Károlyi*, mind az őszirózsás forradalom, valamint az első köztársaság megítélése vitatott, nem egy megállapítás napjainkban (is?) különös jelentőséggel bírhat.

A jobboldali történeti kánon számára mintegy alapvetés, hogy Trianon oka az első köztársaságban illetve az őszirózsás forradalomban található. A baloldal számára ugyanilyen bizonyosság, hogy az ország feldarabolása szükségszerűen bekövetkezett volna akkor is, ha nincs az októberi fordulat – noha *Hatos* kijelenti, hogy mindkét oldal kiindulópontja fiktív, ahogy közös az is bennük, hogy mintegy ignorálják a valóságot, a nagyon is konkrét szituációkat, hovatovább mindkettő a következmények ismeretében vizsgálja.²

Jelen recenzió célja bemutatni a kötet által érintett tematikai csoportokat, *Hatos* módszertanát, valamint a mű eredményeit.

Az „elátkozott” köztársaság tárgyalása nem nélkülözheti a megelőző, tulajdonképpen saját maga alatt összeroppanó rendszer bemutatását. Ennek megfelelően a

¹ HATOS Pál: Az elátkozott köztársaság. Budapest 2018, 488 pp.

² HATOS, Az elátkozott köztársaság 10.

bevezetés nem más, mint „*bosszú bevezetés a történelem szédületéről, amelyben a szerző nem áll se jobbra, se balra*”. E nem-állás határozza meg a monográfia egészét, amennyiben a szerző mindvégig kellő távolságot tart valamennyi oldaltól, amelyet csak a primer források kiemelkedően nagy aránya miatt tehet meg.

E bevezetés tulajdonképpen kiindulópontja, amely egyúttal a mű alapállásának is tekinthető: a modern magyar történelem a *Tisza István* elleni sikeres merénylettel kezdődik.³ Az ezt követő időszak kapcsán emeli ki a szerző, hogy a „*nemzeti emlékezet kánonjai 1918 őszének eseményeit óhatatlanul Trianon keserű csalódásának szemüvegén át látatják*”.⁴

A kötet főbb motívumait bemutató bevezetést követően *Hatos* az összeomló Monarchia Lajtától keletre éppen összeomló társadalmát mutatja be, kiemelve a paraszti társadalom háborús változásait. Különösen fontos ennek ismertetése, mivel a vidék lakossága a világháború második felében kifejezetten megerősödött, amely változás szükségszerűen hatott a háborúhoz való viszonyulásra is.⁵ Épp e változásnak tudható be, hogy nem tárgyalható a forradalom a szociáldemokrácia megerősödése nélkül, amelyben kiemelt szerepe volt a városi munkásságnak. Az előzmények mintegy utolsó elemeként *Hatos* a radikalizálódó középosztályt jellemzi.

A közvetett előzmények után kerül sor a tulajdonképpen szoros kapcsolatban álló okok tárgyalására. Ebben olyan szembeállítások találhatók, mint a pacifizmus és a terrorizmus, valamint a wilsoni és a lenini béke ismertetése. A szerző az 1918 októberi szétesés közül a szábor által kimondott elszakadást dolgozza fel kimerítő részletességgel, kitérve a horvátok helyi cselekményeire, valamint a Dél-Dunántúl mindennapjaira. Ugyanakkor itt elmarad a többi nemzeti tanács és elszakadás ennyire részletes ismertetése; ezekre a kötet más részén kerül sor.⁶

A horvátok által elkövetett rablások mellett *Hatos* bemutatja a frontról hazatérő katonák által elkövetett bűnöket is, amelynek már a szűkebb köztársasági fejezet adja a keretet. Ebben nemcsak a házát kifosztva találó baka története található meg, hanem ugyanezen katona bosszúja a jegyzőn, a zsidón és bárkin, akiről úgy gondolta, hogy neki sérelmet okozott. Épp e fejezet adja a kötet egyik legfontosabb újdonságát is, amennyiben részletesen taglalja a „*magyar vidék elfeledett parasztforradalmát*” történéseit, amikor az „*áhitatos tömeg, amely nappal megilletődve énekelte a magyar himnusz, és lelkes éljenzéssel fogadta a fegyelmet, nyugalomra és a magántulajdon védelmére felszólító csillapító szavakat, az est beálltával fosztogató csőcselékké alacsonyult, a helyi takarékpénztárt fosztogatta, s mivel a páncélszekrényt feltörni nem tudta, dühében a bank márványasztalait törte szét*.”⁷ A vidéki események illetően történő ismertetése a monográfia egyik nagy pozitívuma.

Ezt követően tér vissza a szerző a fővárosba. Mielőtt a külpolitika tárgyalására kerülne sor, kitér a köztársaság-népköztársaság kérdésre is.⁸ Figyelemmel arra, hogy (főként) a jobboldali történelemírásban *Károlyi* és „forradalma” Trianon közvetlen okainak listáján előkelő helyen szerepel (ideértve *Linder Béla* hírhedt kijelentését is, miszerint nem akar többet fegyveres katonát

³ HATOS, Az elátkozott köztársaság 9.

⁴ HATOS, Az elátkozott köztársaság 10.

⁵ ROMSICS, Magyarország a XX. században 107.

⁶ HATOS, Az elátkozott köztársaság 327–361

⁷ HATOS, Az elátkozott köztársaság 172.

⁸ Ehhez lásd a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvényt.

látni, amelyet csak „tetézett” pécsi polgármesterként⁹), egy külön fejezet foglalkozik a népköztársasági külpolitikával. A monográfia másik pozitívuma, hogy számos, utóbb végzetesnek, elítélendőnek gondolt mondat vagy döntés kapcsán bizonyítja, hogy azok az ország szempontjából milyen kevés relevanciával bírtak. *Hatos* részletesen mutatja be *Jászi Oszkár* aradi és *Károlyi Mihály* belgrádi utazását, tárgyalását is, valamint azt a kiútkereső politikát, amellyel az új magyar állam igyekezett talpon maradni. A külpolitika értékelésénél kerül sor a többi terület elszakadásának ismertetésére, amely körében részletesen tárgyalja a szerző a Magyarországra vándorlók helyzetét, sorsát, nem egyszer az államvasutak forrásanyagát is felhasználva. Bár e kérdés, különösen Erdély, a Felvidék és Délvidék elszakadása tárgyalható lenne a horvát döntéssel együtt is, hiszen didaktikai szempontok indokolnák, mégis a külpolitika kudarcosságát (pl. *Jászi* elképzeléseit a homogén nyelvi kantonokról illetve a *Milan Hodžával* folytatott szlovák-magyar tárgyalások vezérvonalát¹⁰) látszólag jobban kiemeli, mindazonáltal *Hatos* ekkor sem bűnbakot keres.

A kötet utolsóelőtti része nem más, mint a népköztársaság végjátéka, utolsó három hónapja, amelyre már a megkésett földreform, a *Vix*-jegyzék, valamint a kommunista és szociáldemokrata pártok „koalíciója” vetett árnyékot, amely nyomán következett a „rosszfiúk” magyarországi „forradalma”,¹¹ amely, *de facto* puccs volt.

Az epilógus tárgyalja az első köztársasági kísérlet utóéletét a Tanácsköztársaság utáni időszakban. *Friedrich István* 1919. augusztus 17-én utasította *Baloghy György* igazságügy-minisztert, hogy nyomoztassa ki a *Károlyival* szemben felmerült sikkasztási vádak, amelyből végül polgári peres marasztalás lett büntető ítélet helyett.¹² A két „forradalom” mérlege egygye olvadt már az 1920-as években, a legtöbb ekkor született írás egyfajta *j'accuse* volt a két rendszer kapcsán. *Hatos* az utóélet kapcsán fejt ki részletesebben mindazt, amire már a bevezetőben utalt: *Tormay Cécile*¹³ és *Szabó Dezső* munkái kapcsán azok hangvételét tárgyalja, továbbá a két szerző műveinek társadalmi megítélését („*akik Trianon traumájából Trianon neurózisába menekültek*”¹⁴), és azt a környezetet is bemutatja, amelyben ezek megszülethettek.

Az epilógus második felében *Hatos* kitér *Károlyi* megváltozott megítélésére, így arra is, hogy 1946-ban törvénybe iktatták érdemeit, miután 1945-től mintegy megszűnt tabunak lenni egészen az újratemetéséig, sírhelyének kiválasztásáig. Kiemeli *Márai* visszaemlékezéseit, aki kapcsán a mű korábbi részében megemlíti, hogy vallomásaiból és egyéb visszaemlékezéseiből mintegy kimaradt a proletárdiktatúra iránti lelkesedése. Emlékeztet arra is, hogy *Márai* szerint első köztársasági elnökünk a múlt embere, akivel nem a mondanivalója, hanem annak módja a probléma, noha e felvetés olykor *Márai* kapcsán is aktuális lehet, eltérő társadalmi háttérük dacára.

Hatos módszere a kötetben konzisztens és kiforrott. A nagyszámú, korábban ismeretlen levéltári forrás mellett a témát tárgyaló szakirodalmat is kimerítően feltárta. A kötet egyik, szerkesztési fonákja, hogy a hivatkozások jegyzéke a végén található, és nem ott, ahol a hozzá kapcsolódó anyag szerepel. Ez olykor nehezíti annak megítélését, hogy az adott közlés primer, vagy

⁹ *Linder Béla* kijelentéséhez, valamint pécsi ténykedéséhez lásd HORNYÁK, Baranya-bajai Szerb-Magyar Köztársaság 26–34. továbbá SZÜTS, Az elmerült sziget.

¹⁰ ROMSICS, Magyarország a XX. században 115.

¹¹ HATOS, Rosszfiúk világforradalma.

¹² HATOS, Az elátkozott köztársaság 417.; SCHÖNWALD, A Károlyi-per.

¹³ TORMAY, Bujdosó könyv.

¹⁴ HATOS, Az elátkozott köztársaság 419.

szekunder forrásból származik-e. Minthogy a kötet elsődlegesen a levéltári anyagokra épül, így természetesen feltehető, hogy a közölt adatok is onnan származnak, ugyanakkor könnyítené az olvasást a végjegyzetek elhagyása – ám ez kevéssé a szerző hibája. A felhasznált források között a szakirodalom mellett megtalálhatók *Krúdy Gyula*, *Márai Sándor* és *Illyés Gyula* művei is, amelyek éppen szépirodalmi jellegük nyomán talán közelebb állnak a néplélekhez. Legtöbbször a későbbi korok – álláspontom szerint – valamilyen irányban elfogult szakirodalma mellett, ahol csak lehet, egykorú visszaemlékezés, jelentés, vallomás, napló is megtalálható.

A mű didaktikai szempontból is kiemelkedő. Ennek megfelelően, ha tankönyvként nem is, szakkönyvként mindenképp jól használható, bár nyelvezete, megfogalmazása miatt laikus olvasóknak is élményt jelent.

A kötet bizonytalan pontja ugyanakkor a kommunista hatalomátvétel körülményeinek tisztázása, *Károlyi* lemondása, illetve le nem mondása. Feltehetően ennek tisztázása is várható a szerző 2020-ban megjelenő monográfiájában. Bő egy évszázad távlatából ennek tisztázása éppen azért szükséges, amiért az Elátkozott köztársaság is releváns: tabudöntés miatt. Ugyanennyire fontos kérdés a szociáldemokrata és kommunista párt egyesülésének részletes bemutatása is, amelyre a témától való távolság miatt sem kerülhetett sor.

A kötet ugyanakkor számos újdonságot jelent. Ezek egyike, hogy olyan, eddig nem, vagy kevéssé ismert eseményekre is felhívja a figyelmet, mint például a vidék parasztforradalma, amelyhez hozzátartozott az egymással szomszédos falvak kölcsönös kifosztása is. Ehhez kapcsolódik a frontról hazatérők, de még inkább az őket itthon várók (vagy épp nem várók¹⁵) magatartásának ismertetése is. Az itthon maradók egyes megoldásai (pl. határidőre kötött átmeneti házasság) olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek vizsgálata nemcsak a történészek, hanem a jogtörténészek számára is érdekes aspektusokat jelenthetnek, hasonlóan az új állami berendezkedés, valamint a sürgetővé vált jogalkotás vizsgálatához.

A tartalmi túlmutató újdonság az a távolság, amelyből szemléli az eseményeket. Hatos precízen egyensúlyoz mindkét oldal mítoszait, tabujait és állításait között, amely csak megfelelő forrásbőveléssel lehet biztonságos. Ennek eredménye, hogy a bűnbaknak kikiáltott *Károlyi Mihály*, *Linder Béla* és talán *Jászai Oszkár* megítélése is közelít a realishoz, amely mindenképp értékelendő. Nem is annyira a művel, mint inkább a kötettel szemben aggály, hogy a megértését nehezíti a már említett végjegyzetes megoldás mellett a rövidítések jegyzékének elmaradása, amely hiátus a laikusok számára nehezíti az eligazodást. Az már egyéni kérdés, hogy ki látja szükségesnek, hogy bármilyen ábra, térkép legyen – igaz, a mű szempontjából ilyen ábrázolásnak különösebb indok nincs.

Hatos a mű elején kifejti, hogy mind a jobb-, mind a baloldal a következmények ismeretében mond ítéletet. Ezért is fontos, hogy *Hatos* – annak ellenére, hogy a történész szerinte „fordított prófétaként” jár el – törekszik rá, hogy „ne a végeredmény ismeretének magabiztos pozíciójából nézzen vissza az őszirózsás forradalom és az első magyar köztársaság időszakára, és kerülje az utókor kényelmes perspektívájából kínáló „igazságmondás” gesztusát is”.¹⁶

¹⁵ HATOS, Az elátkozott köztársaság 40 sk.

¹⁶ BÖDÖK, Száz év magány.

<https://www.clioinstitut.hu/single-post/2019/01/06/Sz%C3%A1z-%C3%A9v-mag%C3%A1ny---Hatos-P%C3%A1l-%C3%BAj-k%C3%B6nyv%C3%A9r%C5%91l> (2020. 04. 24.)

Feltehetően egy többrészes sorozat kezdőpontjaként e kötet kellően magasra tette a léceket a távolságtartó történelmi művek számára, amely kapcsán várható a 2020-ban megjelenő, a Tanácsköztársaságról szóló monográfia, amelyből 2019-ben már bizonyos részeket olvashattunk.¹⁷

Felhasznált irodalom és források

1919. évi XI. néptörvény a népköztársasági államforma védelméről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91900011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (2020. 04. 24.)
- BÖDŐK Gergely: Száz év magány – Hatos Pál új könyvéről.
<https://www.clioinstitute.hu/single-post/2019/01/06/Sz%C3%A1z-%C3%A9v-mag%C3%A1ny---Hatos-P%C3%A1l-%C3%BAj-k%C3%B6nyv%C3%A9r%C5%91> (2020. 04. 24.)
- HATOS Pál: Az elátkozott köztársaság. Budapest 2018
- HATOS Pál: Rosszfiúk világforradalma. Budapest 2020 (megjelenés alatt)
- HATOS Pál: Rosszfiúk világforradalma. Múlt-Kor 2019 tavasz, 48–56.
- HORNYÁK Árpád: Baranya-bajai Szerb-Magyar Köztársaság. Rubicon 2020/4. sz. 26–34.
- ROMSICS Ignác: Magyarország a XX. században. Budapest 2005
- SCHÖNWALD Pál: A Károlyi-per. Budapest 1985
- SZŰTS Emil: Az elmerült sziget. Pécs 1991
- TORMAY Cécile: Bujdosó könyv. Szeged 2015

¹⁷ HATOS, Rosszfiúk világforradalma 48–56.